

ХРИСТИЯНСКАТА ТЕМА В СЮЖЕТА НА БЪЛГАРСКИТЕ МОНЕТИ И ПАТРИАРШЕСКИ ПЕЧАТИ ОТ XIII–XIV ВЕК И НЯКОИ АСПЕКТИ НА НЕЙНИЯ ИЗБОР

Христо ХАРИТОНОВ (Велико Търново)

На Седмия симпозиум на Търновската книжовна школа представих проучването си за християнските мотиви върху средновековните български монети, а на Осмия симпозиум развих тезата за автентичността на новооткрития печат на патриарх Симеон (?–1348). Тези две проучвания ми подсказаха идеята да проследя в съпоставително-обобщителен план сюжетния избор за монетите, от една страна, и за печатите, от друга. Същевременно стремежът ми е да разкрия политико-религиозните и художествено-творчески аспекти, оказали въздействие върху избора съответно на нумизматичния и сфрагистичния сюжет. Разказът върху тези два вида паметници се отличава от изказа на останалите сходни произведения на дребната металопластика, каквито са по същество и монетите, и печатите.

Официозният характер на средновековните български монети предопределя съдържанието на техния сюжет. Две големи и основни теми се развиват. Едната е владетелската, т. е. за царя с изтъкването на неговата „божественост на властта“ съобразно християнската си транскрипция. Като репликира византийската политическа доктрина, тя се възприема, адаптира и развива на територията на българското общество, за да остане такава до последния български цар. И затова в обобщение казано, установява се постоянство в избора на монетните сюжети.

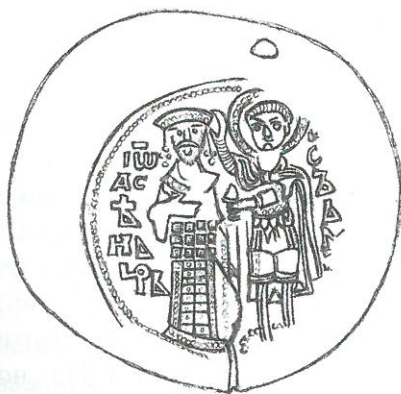
Втората голяма и основна нумизматична тема е християнската. Тя е в контаминация с царската, т. е. изтъква се божественият произход на владетелската власт с изказа на християнския смислов език. И затова редом до патронимната фигура са символните означения на неговата същност с подчертаната си християнска съдържателност (обр. 1). Те имат своето конкретно място в композиционния градеж на сюжета, както забелязва Ан. Грабар (Грабар, 1982:85). Дори се определя кои от тези символи е трябвало да се изобразят. Вярно е, че най-характерните знаци

Обр. 1. Иван Александър (1331–1371). Мед.

на владетелската власт се представят, но не всички, при което и да е изображение поотделно.

Редом със символните изображения се въвеждат широко популярните и високоерархичните персонажи в християнския пантеон. В случая се визират Иисус Христос и Св. Богородица (обр. 2 и 3). Прегледът на монетния сюжет, най-общо казано, съдържа десет подтеми с християнска характеристика. Но те вече са били обект на коментар в друго мое изследване, както вече се спомена, за да бъдат изброявани и коментирани отново, още повече че целта и задачите на проучването не го изискват (Харитонов, 2002:441—442). Може да се вмъкне обаче резултатът от анализа на монетния сюжет. Той утвърждава факта, че християнската тема надделява над другите сюжетни теми, в т. ч. и над владетелската. Определено, изтъкването на християнската тема не е случайно, защото не касае едно отделно монетосечение, а монетосеченията на всички български царе, осъществявани през XIII и XIV век. Наложително е било, защото утвърждаването на концептуалния модел на политико-религиозната организация на обществото го е изисквал. Тук именно може да се потърси обосновката. Тя идва откъм Византия. Търсейки изначалието ѝ, уста-

Обр. 2. Иван Асен II (1218–1241).
Злато. Рисунка.

Обр. 3. Иван Шишман
(1371–1393). Сребро.

новява се, че тя не се корени дотолкова в упадъка на империята, особено след 1204 г., защото именно при подобни обстоятелства идва консолидиращата функция на християнството посредством неговата институция — църквата. Явява се преди всичко в продължаващата доминация на политическата идеология за божествения произход на владетелската власт и мястото на църквата, пак да се подчертае, в нейното утвърждаване (Бакалов : 318). Несъмнено, че в такъв план на идеологизация по същество ще се окаже влияние върху разпространението на отделни нейни особености, в частност чрез сюжетните теми на монетите, издадени от името на царя, респективно държавата и печатите на църковния глава, на патриарха, от друга страна. Политическото мислене, формирало се във Византия в резултат на критичното ѝ състояние, несъмнено рефлектира върху България. Пътищата и формите са известни, за да бъдат изброявани. Важното е друго, че това ново политическо мислене, според проф. Ив. Дуйчев, довежда до „отъждествяването на Държавата с Църквата“. В контекста се открива известно балансиране на едновременната значимост на двете власти — светската и духовната (Бакалов : 317). Точно такава контекстова информация се открива и в държавно-политическия живот на България, макар и в отделни периоди на нейното развитие (История на България, 3 :263—264). Само един пример, за да не се отклоняваме от основната идея на коментиранията тема. В едно от писмата си до папа Иннокентий III (1198—1216) цар Калоян (1197—1207) изразява ясно българската доктрина за тъждеството между държавата и църквата: „Няма империя без патриаршия“. Това декларативно единство е предизвикано от конюктурата на международните отношения на Балканите и Византия, което несъмнено прави авторитета и престижа на двете власти — светската и духовната, колебливи при определени обстоятелства в житейската реализация. Затова и от тук се поражда необходимостта от тяхното им единство.

По-нататъшният преглед на формирането на идеята за избора на сюжетите на българските монети и патриаршески печати изисква да се въведе сфрагистичната информация. Съдържа се в твърде отграничени по численост паметници. Два печата на патриарси от XIII—XIV век са известни на науката. Единият е на патриарх Висарион (? — Първа четв. на XIII век). Бил е обект на редица публикации, сред които се открояват тези на член-кор. проф. д. ист. н. Й. Юркова (Юркова, Пенчев, 1990 :65—68) и проф. д. ист. н. Ив. Йорданов (Йорданов, 2001 :130—131); (обр. 4). Другият печат е въведен отскоро в научно обращение (Харитонов, 2000 :330), но с отчетлива изследователска поляризация за неговата автентичност (обр. 5). Единият от преките изследователи на печата проф. д. ист. н. Ив. Йорданов се придържа към тезата, че е реплика от XVI—XVII век (Йорданов,

Обр. 4. Моливдовул на патриарх Висарион (? – Първа четв. на XIII век).

Обр. 5. Моливдовул на патриарх Симеон (?–1348).

2001 :130). Директно изследване, и то продължително време, осъществих при лична работа с печата. Изводът ми е, че печатът е оригинален. Доводите и аргументите докладвах на миналия, Осмия симпозиум на Търновската книжовна школа, поради което повече няма да се спирам на темата автентичност (Харитонов, 2004).

Тези два печата имат еднакъв сюжет. Представят сцената „Св. Възн. Господне“. При печата на патриарх Висарион сцената е с всички установени от канона персонажи. Печатът на патриарх Симеон представя най-съществената част от композицията: овала с благославящия Христос, придържан от двете страни от летящи ангели. Нарушаването на целостта на композицията е своеобразно новаторство в трактовката на каноническото художествено писмо. Налице е художествено-творческа реплика под влияние на палеоложкия стил във византийското изкуство. Това наблюдение позволява да се потърси авторовата школовка в някой утвърден византийски художествен център. А това е още едно свидетелство за многостранните взаимни влияния на двете държави.

По повод на сцената „Св. Възн. Господне“ върху печата на патриарх Висарион проучвателката на печата член.кор. проф. д. ист. н. Й. Юрукова казва, че е пресъздаден сюжетът на „някоя прочута икона“ (Юрукова, Пенчев, 1990 :66). И по-нататък: „Както изглежда, тя се е намирала в патриаршеската църква в Търново, която е била посветена на „Възн. Господне“. При факта за името на църквата се налага заключението, че тази „прочута икона“ единствено може да се идентифицира с храмовата икона, която съответства на името на храма. И другото, което е особено важно за настоящото изследване, повторението на сюжета върху печат, отсечен век по-късно, този на патриарх Симеон, подсеца, че търновските патриарси използват един и същи сюжет върху печатите си — сцената „Св. Възнесение Господне“, и че точно тук те резидират — в Търново.

Те, патриарсите, и християнската църква в качеството ѝ на институция, имат определяща роля в общоидеологическата нормативност за принадлежността на светската, респективно царската власт. Подчертава се чрез всички възможни форми и средства, изтъква се на преден план, внушава се и маргинализира за общественото поведение. Един най-общ, ако щете, дори банален пример. Патриаршеският комплекс, оформен в цитадела, доминира с месторазположението си над другия допълнително укрепен комплекс в крепостта — царския дворец. Изборът за топографията е точно премерен и аргументиран, основавайки се на политико-религиозната доктрина за двете власти и взаимообусловеността им при определени норми. Дори и в такъв аспект е изтъкната водещото право и задължение в реализирането на политико-религиозната доктрина на средновековната българска държава. Това усърдие си има своята подкладка. Много са примерите на силната намеса на светската власт в църковните дела. Именно царят определял патриаршеския кандидат (История на България, 3, 1982 :264). Прилагал се принципът на „цезаропапизма“. При една такава даденост естествено е да се прояви самозащитната функция на християнската църква в укрепването на социалния си престиж на върховна духовна власт.

Да се върнем към сюжета на сцената „Св. Възнесение Господне“ — тя ще да е била навярно избрана, утвърдена и използвана върху печатите на всички търновски патриарси. Валидността на тезата в случая ще остане или ще се потвърди с откриването на друг търновски патриаршески моливдовул. Въмъкнах топонима „търновски“, защото печатите на други клонове на българската църква носят различни изображения в съпоставка с търновските. Примерът е с моливдовула на Охридския архиепископ Григорий (ок. 1364/1365, 1369, 1373 г.). Върху него е изобразена сцената „Св. Благовещение“ (обр. 6). Обратната страна е предназначена за текста, както е и при търновските патриаршески печати: „Григорий по милостта

Обр. 6. Моливдовул на архиепископ Григорий (ок. 1364/1365, 1369, 1373).

божия архиепископ на Първа Юстиниана и на всички Българи“ (Иванов, 1970 :37).

Разкриването на сюжетното съдържание на монетите и печатите налага впечатлението за техния конкретен адресат. Едновременно с това се установява, че разказът върху патриаршеските печати е в по-широка описателна позиция. Описателност, а не единствено употребата на семиотични текстове, каквито главно се откриват в предмети на изкуството, сходни на монетите и печатите, както и върху владетелските печати, разбира се, от времето на налагането на християнството, покриващо се с управлението на Борис I (852—889), (Илиева, 2008 :337—344), та чак до последните дни на Иван Шишман (1371—1393) на търновския престол, на държавата в цялост. Ако монетите са достъпни в ежедневието на поданиците, то патриаршеските печати са предназначени за друго ниво на потребление. Но и в двата случая е трябвало да се покрие цялата територия на християнския праксис, дори и в неговата исихастка транскрипция. От позицията на исихазма, дори и в качеството му на етично учение да се разглежда, царят, върховният представител на светската власт е „Божи поставеник“. По същество тук излиза наяве евангелският принцип за смирението и послушанието, т. е. репликирането на същността на политико-религиозния модел на средновековното българско общество. Но от друга страна погледнато, в историческия си план на развитие този модел, държавата и християнството с неговата институция, в съчетание със славянския език и култура стават на практика трите основни етнообразуващи фактора, формирали съвременната идентичност на българската народност, както се изразява акад. В. Гюзелев (Гюзелев, 2004: 35). Изборът на разнообразните сюжети, или по-точно казано, предопределянето на сюжетите е основано на мисълта за репродуктивност, на многократност в утвърждаването и представянето на идеята в средновековната българска държава за провиденциалния произход и божествен характер на владетелската власт (обр. 7). Още по-конкретно, изборът на сюжетите е основан на общоидеологическия принцип, с ясното разгра-

Обр. 7. Михаил III Шишман (1323—1330). Сребро.

ничаване на християнския художествен канонически инструментариум на държавата и на църквата, изразен посредством двете групи официози — монетите (на държавата) и патриаршеските печати (на църквата).

ЛИТЕРАТУРА

Бакалов: Бакалов, Г. Византия, С., Без. год.

Грабар 1982: Грабар, А. Избрани съчинения, I, С., 1982.

Гюзелев 2004: Гюзелев, В. Апология на средновековието, С., 2004.

Иванов 1970: Иванов, Й. Български старини из Македония, С., 1970.

Илиева 2008: Илиева, Г. Християнска символика върху археологически паметници от времето на княз Борис Първи. — В: Християнска култура в средновековна България, ВТ, 2008.

История на България, 3, 1982: История на България, 3, С., 1982.

Йорданов 2001: Йорданов, И. Корпус на печатите на средновековна България, С., 2001.

Харитонов 2000: Харитонов, Х. Нумизматика на България, ВТ, 2000.

Харитонов 2002: Харитонов, Х. Християнски мотиви в българските монети от XIII—XIV век. — В: Търновска книжовна школа, 7, Търновската книжовна школа и християнската култура в Източна Европа, ВТ, 2002.

Харитонов 2004: Харитонов, Х. Другата версия за моливдовула на патриарх Симеон. — Доклад на Осмия международен симпозиум „Търновска книжовна школа — „Св. Евтимий, патриарх Търновски и неговата духовна мисия в европейската култура“, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, 14—16. X. 2004 г.

Юркова, Пенчев 1990: Юркова, Й., Вл. Пенчев. Български средновековни печати и монети, С., 1990.